

GRABARITS ISTVÁN – W. NAGY ÁGOTA

Reformkori följegyzések betegségről, gyógyításról Szeder Fábián Benedek-rendi szerzetes naplójából

Szeder Fábián 1784-ben a Hont megyei Csábon született, és 1859-ben a csallóközi Füssön (ma Čebovce, illetve Travnik, Szlovákia) halt meg. A füssi plébánia bejáratánál elhelyezett emléktábla tanúsága szerint „a bencés rend komáromfüssi jószágkormányzója, kora egyetemes kultúrájának munkálója: tanár és nevelő, irodalmár és gazdász, a magyar nyelv művelője, a palócság

Szeder Fábián portréja a Pannonhalmi főapátság gyűjteményéből

első szakavatott kutatója, az evangelium szerinti emberiség terjesztője” volt. Kertészeti naplójának, valamint a vele párhuzamosan vezetett „jegyzőkönyveknek” írásába 1831-ben fogott. A napló kizárólag kertészeti följegyzéseket tartalmaz, a négy kötetnyi jegyzőkönyv – kiváló kordokumentumként – időjárási megfigyeléseket, fontosabb eseményeket, apróbb történéseket, utazásokat, vendégeskedéseket tüntet föl.

Szeder éveken keresztül a rend pannonhalmi – az idő tájt Szent Márton hegyi – központjában munkálkodott. Kézirataiban néhány olyan adat is akad, amely különféle betegségekre, azok megnevezésére és gyógyítására utal. Az itt következő idézetek is ebből a korból származnak.

1831-ben kolerajárvány pusztított hazánkban. Mivel jegyzőkönyveit is ez évtől vezette, a mindenre kiterjedő figyelmi szerzetes természetesen ezt is nyomon követte, s így ma egy „naprakész tudósítás” olvasói lehetünk:

1831. július 28.: „A Choleraól többféle beszéd van. A' Duna mentében Cordont huztak ellene. A' ki a Dunán tuli részről jön Győr Vmegyébe, 10 napi Contumátiát kell kiállnia. Igy járt ama hajó is, melly Sósuti követ hoz Sz. Márton számára; mintegy tegnap telt ki a veszteglés ideje.”

Július 29.: „A' Cholera a' Dunán innen is terjed.”

Július 31.: „A Győri Uj-Városban két nap alatt 18-an haltak meg; de nem Choleraiban... noha eddig hat hét alatt is alig halt meg három-négy.”

Augusztus 1.: „Győr rettegni kezd a' Choleraól. Ravazon kész a Contumatia ház, fala s teteje nádból. Vasas katonák vannak nálunk s körülöttünk.”

Augusztus 3.: „Győrben a Cholera uralkodik.”

Augusztus 4.: „Ménfőn is kezdődik a Cholera.”

Augusztus 6.: „A' Cholera javában dühösködik Győrött s másutt.”

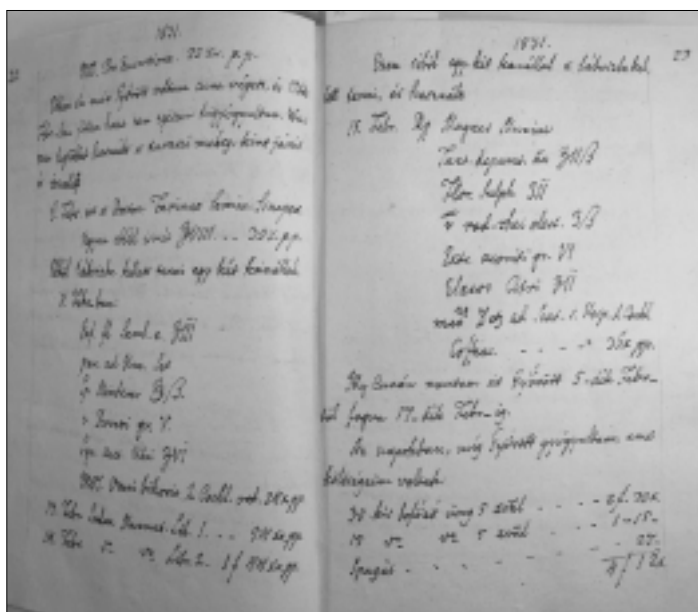
Augusztus 9.: „30 Vármegyében a' cholera már eddig 11 ezer embert ragadott el, s Győr Vmegye pedig nincs köztök; mert Győrött halállal fenyegetik az orvosokat, ha az otlévó mirigyet Choleraának mondanák. Mi Sz. Mártonban praeservativummal élünk ezen betegség ellen. Ma hirdetik, hogy Poson és Nszombat is megkapta a' Choleraót. A' Duna mentében s Győr Vmegyében a' Cordonok megszüntek. Veszprém Vmegyében pedig erős a' Cordonozás.”

Augusztus 12.: „... Consensus a' Cholera iránt, mint magunkra mint jobbágyainkra nézve a' Fő-Apát előlüllése alatt.”

Augusztus 13.: „A' Cholera egyre hatalmasodik az országban.”

Augusztus 14.: „... a' Magyar Tudós Társaság Közgyűlése a' Cholera miatt boldogabb időre halasztott.”

Augusztus 15.: „Veszprém Vmegyébe is beütött két három nap előtt a' Cholera.”

Augusztus 16.: „Mondták, hogy az aratásból hazajött Sz. Mártoniak közül két asszony choleras, kiket is tegnap elzárva dörgöltek. Ma kezdik a kertben a' harmadik kaszálast. Délután tisztá idő, a' miért is Ravazdon fürdék a' Fő Apáttal. Ott aznap 7 haltott volt. Győrött eddig közel 400 halt meg a' Choleraiban.”

Augusztus 19.: „Már Győrött 650 halt meg Choleraiban.”

Augusztus 24.: „Tegnap Győrött a' holtak száma 860 volt 24dik Juliustól fogva. Péccett is van Cholera.”

Augusztus 28.: „Csanakra is beütött a Cholera. Igen derék dinnye, ősz barack terem; de a fügének még nincs igazi édessége.”

Augusztus 31.: „A' Cordonok szűnnek, jární kezdenek az emberek. Győrött és Fejérvárott csillapodik a' Cholera.”

Szeptember 3.: „Ma kezdik az első Choleras embert Sz. Mártonban gyógyítani. Ma jött híre Kazinczy halálának, mely 22. Aug. történt.”*

Szeptember 6.: „A' Cholera mindenhol alább hágy. Péccett még dühös. Bőnyön, s Banán is sok a' beteg. ... NSzombatba egy nap 75en haltak meg Choleraiban.”

Szeptember 13.: „Eddig 6 choleras volt Sz. Mártonban. Négy felgyógyult. Ma halt meg Card. Rudnay Orsz. Primása.”

Szeptember 18.: „Bécsben kiütött a' Cholera.”

Szeptember 19.: „Eddig a' Cholera miatt, melly Győrött szűnik, nem jöttek az odavalók hozzánk.”

Szeptember 20.: „Éjjelre Győrbe mentünk. Itt már megszűnt a' Cholera.”

Szeptember 25.: „Sz. Mártonban és Ravazdon tart a' Cholera. Itt eddig 36, ott 13 halt meg benne.”

Szeptember 27.: „Pesten is megszűnt a' Cholera; de Sz. Mártonban még tart, Nyalkán is.”

Október 2.: Pápán a' Cholera mintegy 7 nap alatt hat százat vitt el. Most 50 hal napjában. ...Tegnap jelentették, hogy egy Pásztor Sz. Mihályra változván, Lázira is elvitte a' Cholera, mellyben meghalt.”

Október 7.: „Mondják, hogy Pápán 7-dik Septembertől fogva 2500-an haltak meg a' Choleraiban.”

Október 8.: „Rákóczy Exactorunk Cholera forma betegségbe esett.”

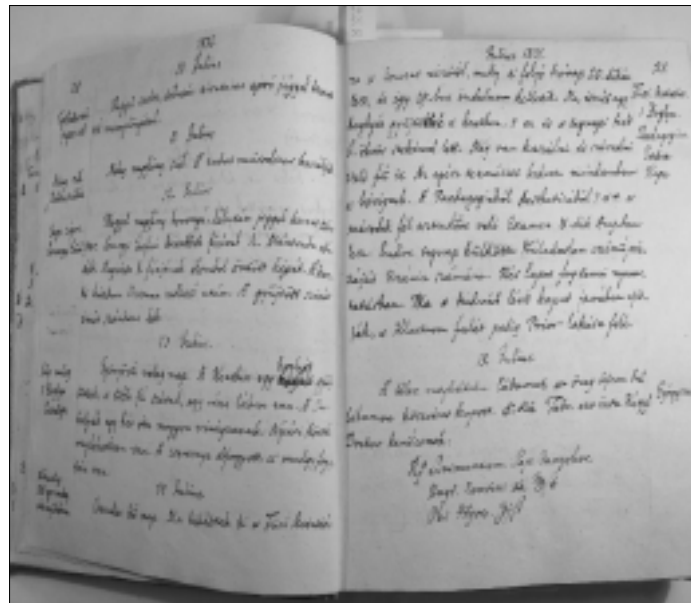
Október 9.: „Az Exactor jobban van, nem Choleras.”

Bájos az a békés párhuzam, amely a rettenetes kór és az „egyéb” dolgok között megfigyelhető. Bár dühöng a betegség, a halottak száma nőttön-nő, az élet nem áll meg. Jó idő esetén bejegyzésre méltó esemény a fürdés a főapáttal Ravazdon, vagy a dinnye, a barack és a még nem igazán édes füge érésének állapota.

Úgy látszik, Szeder Fábián olykor maga is küszködött különféle betegségekkel: „... talán a' sok illés volt az oka, hogy ebédnél a' húshoz evett zöld foghagyma gyomromat felkeverné.” – írta még ugyanez év májusában. Többször is gyötörte a kólíka:

* Kazinczy 1831. áprilisában hosszú útra indult, útleírásain dolgozott. Közvetlenül a terület koleraveszély miatti lezárása előtt érkezett haza, Széphalomra, ahol augusztus 23-án lett a járvány áldozata. Szeder egy napot tévedett, amikor halálát feljegyezte.

„Egész nap kólíka bánt” (1834. július 23.). 1831 nyarán, talán azért, hogy ha a jövőben még szüksége lenne rá, megtalálja, feljegyezte mindazon recepteket, melyet a tél folyamán fájós lábára kapott. A zárójeles kiegészítések és magyarázatok a XIX. századi receptek XXI. századi értelmezését segítik.

„A' télen meghűtvén lábamat, az öreg újam bal lábamon köszvént kapott. 5-ik Febr. ezt írta ... Doctor kenőcsnek:”

Rp. (=recipe) Linimentum Sap(onati) Camphor(ati)

Ungt. (unguenti) Nervini ââ (ana [partes]) (uncia semis)

Olei Hyosc(iami) (drachmam unam et semis)

MDS. (misce detur signetur) pro Iunctione. 22 xr. p.p.

(Linimentum saponatum camphoratum: Paracelsus – XVI. sz. – óta máig használt kámforos szappangél, az Opodeldok készítmény tartalmazta. Néhány éve szűnt meg a gyártása.

Unguentum nervinum: évszázadokon át ismert, babér-, boróka-, menta-, rozmaryn- és levendulaolajokat tartalmazó kenőcs. A XVIII. században „inakat erősítő ír” volt a hivatalos magyar neve.

Oleum hyoscyami: az erősen mérgező beléndek leveléből olívaolajjal főzött olaj.

MDS.: az orvos rövidítetten írt utasításai a gyógyszerész számára: keverd, add, szignáld (írd rá/mondd el) a használati utasítást.

Pro Iunctione.: kenőcsként kell használni..

xi. pp.: a krajcár pénz rövidítései. Minden további receptnél feltünteteti Szeder Fábián, hogy mennyit fizetett érte.)

6. Febr. irt a Doctor: Farinae Semin(is) Sinapeos(i)

ugyan ebből ismét VIII. (unciát) 30 x. p.p.

Ebből lábúvzbe kellett tenni egy két kanállal.

(Farina sinapis seminum: mustármagliszt. Pépet is csináltak belőle, borogatáshoz.)

11. Febr(uár)ban:

Inf(usi) fl(ores) Samb(uci) e(x) (drachmarum) III (tres)

par(tes) ad Unc(iam) sex

Sp(ecies) Minderer(i) (unciam semis)

r [Pulvis] Doweri gr(anum) V (quinque)

Syr(upi) acet(i) Citri (drachmarum) VI (sex)

MDS. Omni bihorio 2 Cochl(eariae) ord(inari) 24 x.pp.

(Három drachma súlyú bodzavirágból – Sambuci flos – hat uncia vizes kivonatot – infúzumot – kellett készítenie a gyógyszerésznek. Ehhez adott az évszázadok óta ismert Minderer-féle tea-keverékből – összetételét a gyógyszerkönyvek tartalmazták – fél unciát, a Dower-féle porból – ópium- és ipekakuánakivonatot tartalmaz, ma is használják – 5 gránumot és citrom levéből készített szirupból hat drachmát. A gyógyszerből minden két órában két közönséges kanállal kellett bevenni.)

13. Febr. Sodae marmat(igonis) libr(a) I. (unam) 54 x.pp.

14. Febr. (Sodae marmat) Libr(i) 2. 1 f.(orint) 44.xr.pp.

Ezen sóból egy-két kanállal a lábvízbe kellett tenni, és használt.

(Kristályos sóda, vagyis nátrium-karbonát egy, illetve két font mennyiségben.)

15. Febr. Rp (recipe) Magnes Muriae

Tart(ari) Depurat(i) ââ (ana) (drachmarum duas et semis)

Flor(es) Sulph(uris) (scrupuli) II (duas)

r [Pulvis] rad(icis) rhei elect(i) (scrupuli semis)

Extr(acti) Aconiti gr(ani) VI.

Elaeos(acchari) Citri (drachmarum) II (duas)

mis(ce) Detur ad Scat(ulam) S(ignetur) vesp(era) I. Cochl(eariae) Coffeae. 36 x.pp.

(Magnes Muriae: szénsavas magnézium-hidroxid. Korábbi neve: Panacea Nitri.

Tartarus depuratus: tisztított borkő, kálium-hidrotartarát.

Flores Sulphuris: szublimációval tisztított kén.

Radix rhei electi: Kínából származó igazi rebarbara gyökér.

Extractum Aconitum: az igen mérgező sisakvirágból készült beszárított kivonat.

Elaeosaccharum Citri készítése: frissen reszelt citromhéjat cukorral mozsárban összetörik, majd levegőn enyhén szárítják. Illóolajból is készítették, cukorral.

A felsorolt porokat összekeverték. Az orvos utasítása: dobozban kiadni, este egy kávékanállal bevenni.)

A receptekben szereplő súlyegységek (pondera medicinalia) korabeli hivatalos váltószámai:

Granum (szemer)	1 granum = 0,0729188 gramm
Scrupulus semis	10 granum
Scrupulus (terecs)	20 granum
Drachma semis	30 granum
Drachma (nehezék)	60 granum
Uncia semis	240 granum
Uncia (obon)	480 granum
Libra semis	2880 granum
Libra (font)	5760 granum

Szeder jegyzőkönyvei több szempontból is értékesek. Gazdag tartalmukon túlmenően nyelvezetük is figyelemre méltó, hiszen nyelvtörténetünk fontos szakaszában, a nyelvújítás korában születtek. Elárulják, mutatják, milyen kifejezéseket, helyesírást használtunk és követtünk akkoriban. Nem akárkitől származnak e bejegyzések, hiszen ő maga, Szeder is részt vett a szógyűjtő munkában, melynek eredményeképpen 1862 és 1874 között létrejött a hatkötetes mű, A magyar nyelv szótára. Legnagyobb terjedelmű nyelvészeti munkája, a 360 oldalas Magyar Grammatika (sajnos befejezetlenül), kéziratban maradt. A napló és a jegyzőkönyvek keletkezésekor alig néhány év telt el csak azóta, hogy az addig hivatalos nyelvként általánosan használt latint Európa-szerte kezdte kiszorítani a nemzeti nyelv. Így feljegyzéseiben a latin kifejezések sűrűn előfordulnak még, a koleráról szólók között például ilyeneket láthatunk: Contumatia (vesztelő hely), praeservativum (megelőző szer), consessus (gyűlés). A különféle betegségek megnevezésében régies magyar (szélütés, vizi betegség, köszvén), valamint kevert latin-magyar (catharalis [hurutos] hideglelés) és máig is használt latin név (kólíka) bukkan fel.

A Magyar Grammatikában általa meghatározott helyesírási szabályok közül a legtöbbet ma is érdemes megfogadnunk. Íme, egyik józan tanácsa: „*Elegendő ok nélkül sem az óságon, sem az újságon nem tanácsos kapkodnunk.*”

Irodalom

Pannonhalmi bencés Főapátsági Főkönyvtár. Bencés Kézirattár. BK 80/VIII. 2. 1831–1843. Szeder Fábián jegyzőkönyve
W. Nagy Ágota: „... Az időt okosan használni...” Szeder Fábián OSB 1784–1859. 2000. Budapest